

ՀՏԴ 81`37

Լեզվաբանություն

Մ. ՔՈՒՄՈՒՆԻՑ

բ.գ.թ., դոցենտ (Գորիս)

e-mail: prof1972@mail.ru

ԱՆԳ>(Ա)ԱՆԳԵՂ (NERGAL -'EPΓE'Λ) «ԱՆԳՂ», ԲԾԻԾ, ՊԻՇԱԿ ԲԱՌԵՐԻ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Անգ>(Ա)անգղ բառին վերաբերող ուսումնասիրությունները շատ են: Հեղինակների մի մասը կարծում է, որ Անգեղ բառի հիմքում ընկած է Ան - գեղ «տգեղ» բառը: Մակայն կարծում ենք, որ Գորիսի բարբառում պահպանված **անգ** արմատից են **անգ** «բերան, ծնոտ», **անգղ** «ցին», **անգ** «ունկ, կանթ» բառերը, ինչպես և Անգեղ հասուն կանոնը, ինչն էլ նկատի են ունեցել Մ. Խորենացին և Աստվածաշնչի թարգմանիչները:

Բծիծ, պիծակ բառերը հանգամանալից ուսումնասիրված չեն: Կարծում ենք, որ Սյունիք-Արցախ բարբառային տարածքում պահպանված **պըտեզներ** // **պըծեզներ** // **պիծեզներ** բառերի հիմքում ընկած է **բծիծ** *bhei- «մեղու, ճանճ», ավելի ընդհանրական՝ «ինչ-որ միջատ» իմաստներով բառը:

Բանալի բառեր՝ անգ, անգղ, Անգղ, ծնոտ, Մ. Խորենացի, ստուգաբանություն, Գորիսի բարբառ, Սյունիք-Արցախ բարբառախումբ, բծիծ, պիծակ, մեղու:

М. Кумуни

ЭТИМОЛОГИЯ СЛОВ АНГ>[A]АНГЕХ (NERGAL-'EPΓE'Λ) «ГРИФ» (ԱՆԳ>(Ա)ԱՆԳԵՂ), БЦИЦ, ПИЦАК «ПЧЕЛА, МУХА» (ԲԾԻԾ, ՊԻՇԱԿ)

Есть много исследований слова **анг>[A]ангех (Անգ>(Ա)անգղ)**. Часть авторов считает, что слово **[Торк] Ангех (Անգեղ)** происходит из корня **Ан-гех (Ան-գեղ)** «некрасивый». Однако считаем, что слова **анг (անգ)** «рот, челюсть», **ангх (անգղ)** «гриф», **анг (անգ)** «ушко, ручка», а также собственное имя **Ангех (Անգեղ)** происходят из корня **анг (անգ)**, сохранившегося в диалекте Гориса, что и имели в виду М. Хоренаци и переводчики Библии.

Слова **бциц (բծիծ), пицак (պիծակ)** «вошь, оса» детально не изучены. Считаем, что сохранившиеся в диалектах территории Сюник-Арцах слова **пытезны** // **пыцезны** // **пицезны (պըտեզներ // պըծեզներ // պիծեզներ)** происходят из корня **бциц «вошь» (բծիծ) *bhei-** «пчела, муха», всеобщее значение «какое-то насекомое».

Ключевые слова: анг (рот, челюсть), гриф, [Торк] Ангех, челюст, М. Хоренаци, этимология, диалект Гориса, Сюник-Арцах диалектная лексика, вошь, оса, пчела.

M. Kumunts

**ETYMOLOGY OF WORDS ANG>[A]NGEGH (NERGAL-'EPΓE 'A)
«VULTURE» (ԱՆԳ>(Ա)ԱՆԳԵՂ), BCIC, PICAK «LOUSE, WASP»
(ԲԾԻԾ, ՊԻՇԱԿ)**

There are many studies about the word **ang>[A]angegh (Անգ>(Ա)անգղ)**. Some authors think, that word **[Tork] Angegh (Անգեղ)** is based on the word **an-gegh (Ան-գեղ)** "ugly". But we think that words **ang (անգ)** "mouth, chin", **anggh (անգղ)** "glede", **ang (անգ)** "handle", also **Angegh (Անգեղ)** special name, which was meant by M. Khorenatsi and translator of Bible were originated from root **ang (անգ)** saved in dialect of Goris. Words **bcic (բծիծ)** «louse» and **picak (պիծակ)** «wasp» are not studied in detail.

We think that words **pateznə || pəceznə || piceznə (պրտեզնը || պրծեզնը || պիծեզնը)** saved in Syunik-Artsakh dialectical area are based on word **bcic «louse» (բծիծ) *bhei-** "bee, fly", more generally in the sense of "some insect".

Keywords. Ang, vulture, Anggh, chin, M. Khorenatsi, etymology, dialect of Goris, Syunik-Artsakh dialectical group, louse, wasp, bee.

Մուտք

Սյունիք-Արցախի բարբառային տարածքում պահպանված **անգ** թռչնի և **բծիծ, պիծակ** միջատների անվանումների վերաբերյալ բառաքնական և ստուգաբանական աշխատանքներում հաճախ պատշաճ ուշադրության չեն արժանացել բարբառային ձևերը և նրանց արտահայտած իմաստները: Այնինչ, այս և ընդհանրապես համեմատական լեզվաբանության շատ հարցեր քննելիս կարելի է օգտվել բարբառներում պահպանված հարուստ նյութից, որ արձանագրված չեն մատենագրական աղբյուրներում: Սույն աշխատանքում ստուգաբանական փորձ է արվում **անգ>(Ա)անգղ** և **բծիծ, պիծակ** կենդանիների անունների շուրջ մատենագրական, բարբառային տվյալների հենքով կատարված ուսումնասիրությունների բաղդատմամբ:

Անգ>[Ա]անգղ

Անգղ || անգ || անկ թռչնի անվան տարբերակների վերաբերյալ բավականին ուշագրավ ուսումնասիրություններ կան, իսկ **Անգեղ** աստվածության շուրջ հայ և օտար հեղինակների կողմից կատարված ուսումնասիրությունների շրջանակը այնքան է մեծացել, որ այլևս համահավաք աշխատանք կատարելը և շրջանառված կարծիքների մասին մեկնաբանություններ տալը գրեթե անհնար է դարձել:

Մատենագրական տեղեկություններ և վկայություններ

Հայ մատենագրության մեջ **անգ** արմատը առանձին հանդիպում է տարբեր հեղինակների մոտ: ՆՀԲ-ն **անգ || անկ** նշում է «անկալոր, պատեհ,

պատշաճ»¹, Ռ. Ղազարյանը **անկ** հնչյունախմբով նշում է համանուններ՝ **անգ** || **անկ**՝ 1. «վայելուչ, հարմար», 2. «ունեցվածքից, պատվից զրկված, ընկած»². «Սկիզբն արասցո՛ւք պատմել քեզ համառոտ բանիւ՝ որ ինչ մեզ **անգ** է՝ և քեզ տեղեկութիւն տալոյ բաւական, և զայն այլում թողցուք ժամու»³, «...վասն զի այն գուժիցն և դժնէիցն է **անգ**, որք ժպրհելով ժամանեն ի պատասխանիսն փութալ իբրև յաստուածաւանդն գտեալ տախտակի լուսաբեր մերոյն աւետաբեր տառի»⁴: **Անգ** || **անգո** || **անգեղ** «թոշուն» իմաստով՝ «և **անգո**, և ցին, և որ ինչ նման իցէ նոցա» (Ղն 11¹⁴) «և զցին և **զանկո**, և որ ինչ նման է նոցա» (Բ Օր 14¹³) «քո՝ հրամանաւ վերանայ **անկո** ի վերայ բունոյ իւրոյ» (Յբ 39²⁷)⁵:

Անգ հնչյունախմբով հայերենում տարբեր կազմություններ կան, այդ թվում՝ **անգ-եղ**: Գրաբարի աղբյուրներում հանդիպում են **անգեղ** || **անգո** «1. ունկն կամ ունկունք ամանոց, 2. ճարմանդ», անգեղ «տգեղ», **անգեղաղէշ**, **անգեղեայ**, **անգեղեցիկ**՝ **«անգեղեցիկն**, գ. (յունաբանութեամբ) 1. անգեղեցկութիւն: 2. անտեղի՝ անյարմար՝ անպատշաճ լինելը, անտեղութիւն»⁶, **անգեղեցկափորձապէս**, **անգեղեցկութիւն** և այլն:

Ստուգաբանական տեսակետներ

Թեմայի շուրջ ասելիքը չճանրաբեռնելու նպատակով չենք փորձի վերլուծել մինչև օրս եղած այն բոլոր տեսակետները, որոնց մասին արդեն տարբեր առիթներով գրվել է, բայց նշենք, որ ուսումնասիրողներից շատերը (**Ա**)**անգեղայ** (**Տորք**) բառի մեկնությունների համար հիմք են վերցնում ոչ թե **անգ** (-դ, -եղ), այլ (**ան-**) **գեղ** արմատը⁷: Առանձնացնենք ստուգաբանություններից մեկը: Ա. Պետրոսյանը **Անգեղ** հատուկ անունը բխեցնում է «տես-» արմատից. «Անգեղ անունը մեկնաբանում է [Մ. Խորենացին] որպես «տգեղ»՝ ան-գեղ հնդեվրոպական *դ- ժխտականով

¹ Գ. Աւետիքեան, Խ. Միրումչեան, Մ. Աւգերեան, Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, Վենետիկ, Տպարան ի Սրբոյն Ղազարու, 1836-1837, 2-րդ հրատ. (2 հատորով), Երևան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, հատ. I, 1979-1981, էջ էջ 124 (այսուհետև՝ ՆՀԲ):

² Ղազարեան Ռ. Ս., Գրաբարի բառարան, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ., 2000, էջ 101 (այսուհետև՝ Ղազարյան, 2000):

³ Ուխտանէս Եպիսկոպոս, Պատմութիւն հայոց, Հատուած երկրորդ, Վաղարշապատ, տպ. Մ. Էջմիածնի, 1871, էջ 54:

⁴ Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, աշխատասիրութեամբ՝ Գ. Կոստանեանցի, Աղեքսանդրապոլ, տպ. Գեորգ Մանոյեանցի, 1910, էջ 208:

⁵ Համարաբարձր գրաբար Աստվածաշնչի, Հայաստանի աստվածաշնչային ընկերություն, Երևան, 2012, էջ 103:

⁶ Ղազարյան, 2000, էջ 77:

⁷ Капанцян Г. А., Историко-лингвистические работы, Изд-во АН Арм. ССР., Ер., с. 199-200, Պետրոսյան Ա., Արամազդ. կերպար, պաշտամունք, նախատիպեր, Երևան, Վան Արյան, 2006, էջ 39, Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, Թարգ., ներած. և ծանոթ. Ստ. Մալխայանցի, խմբ. Գ. Սարգսյան, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1997, էջ 297 (ծանոթագրության մեջ), 187, Hacıyan A. J., The Heritage of Armenian Literature, vol. III, Wayne State University Press, 2000, p. 385 և այլն:

*wel- «տեսնել» արմատից, «անտես, անտեսանելի» «անտեսք» և նման իմաստներով, հմմտ. գեղեցիկ, որպես «տեսքոտ»: Սա երբեմն համարվել է «ժողովրդական ստուգաբանություն», բայց, ինչպես կտեսնենք, այն կասկածի ենթակա չէ¹:

Մ. Խորենացին այսպես է պատկերում Տորք Անգեղին. «Իսկ զայր խոժոռագեղ և բարձր և կոպտարանձն և տափակաքիթ, խորակն և դժնահայեաց... Տուրք անուն կոչեցեալ, որ վասն առաւել ժահաղիմութեանն ձայնէին Անգեղեայ, վիթխարի հասակաւ և ուժով, հաստատէ կուսակալ արևմտից և յերեսացն անպիտանութենէ կոչէ զանուն ազգին Անգեղ տուն»²: Այս հատվածը բազմից ուշադրության է արժանացել ու ստացել տարբեր մեկնություններ, որոնց նույնպես չենք անդրադառնալ³:

Չենք կարող անտեսել Մ. Խորենացու բացատրություն-մեկնությունը. «ժահաղիմութեան»⁴ համար Տորքին կոչել են «Անգեղեայ», բայց և հակված չենք այն տեսակետին, ըստ որի՝ **Անգեղ** բառի առաջին բացատրության մեջ «թաքնված ստուգաբանություն» կամ այլաբանական մեկնություն կա⁵: **Անգ-անգղ-Անգեղ** բառերը ստուգաբանելիս, որքանով որ նկատեցինք, հեղինակները հանգամանորեն չեն օգտագործել հնարավոր բոլոր աղբյուրները, այնինչ հայերենի բարբառներում կան տարբեր բառեր ու բառիմաստներ, որ պահպանված չեն մատենագիտական աղբյուրներում, բայց կարևոր նյութ են տալիս այս և նման հարցերի լուսաբանմանը:

Բարբառային վկայություններ և ստուգաբանական տեսակետ

Սյունիք-Արցախ բարբառային տարածքում **անգ** արմատով համանուններ կան՝ **անգ** «ցին, անգղ թոչուն» և **անգ** || **անգը** «բերան, ծնոտի՝ ականջ ձգվող վերջույթները»: Բարբառագիտական բառարաններում հանդիպում են **անգ** Եր. Թիֆ. «լաթի մը եզերքը», **անգ** Արաբ. Զթ. (անգղ) «ամանի ունկունք, բռնելու տեղը»⁶, **անկ** Ար. անգ(ը) Շտխ. Սս. Մշ., «ուժից ընկած, անդամալույծ, 2. ծերացած, նիհար», **անկ** Ադն. «մատի ոսկորները իրար միացնող հող, խաղ», **անկ** Ար., **անգ** || **անջ** Մրշ. «քունք, քունքոսկր»,

¹ Պետրոսյան Ա., Որոշ հայ նշանավոր տոհմերի ծագումը ըստ ավանդական տվյալների, Բանբեր Մատենադարանի, թիվ 25, Երևան, «Նաիրի», 2018, էջ 247:

² Խորենացի Մովսես, Պատմութիւն հայոց, Armenienne de Saint-Lazare, Venise, 1841, էջ 158-160:

³ Հովհաննիսյան Լ. Շ., Բառերի մեկնությունները հինգերորդ դարի հայ մատենագրության մեջ, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2016, էջ 134 (այսուհետև՝ Հովհաննիսյան 2016 Բմհմ), Մարգարյան Գ. Խ., Հատուկ անունների ստուգաբանությունը Մովսես Խորենացու Պատմության մեջ, Պատմա-բանասիրական հանդես, թիվ 1-2, Երևան, 1998, էջ 115 և ուրիշներ:

⁴ Ֆրանսերեն թարգմանության մեջ՝ *laideur* «տգեղություն»:

⁵ Այս հարցի մասին ավելի մանրամասն տե՛ս՝ Հովհաննիսյան 2016 Բմհմ, էջ 134-136:

⁶ Աճառեան Հ., Հայերէն գաւառական բառարան, Լազարեան ձեմարան, Թիֆլիս, 1913, էջ 95 (այսուհետև՝ ՀԳԲ):

Կրճ. Մրշ. «ծնոտ» և այլն¹: Գորիսի շրջանում տարբեր կազմություններ են պահպանվել **անգ** || **անգը** || **անգ** || **անգը** տարբերակներով՝ **անգը թռլ** «շատախոս», **անգը ծոռ** «1. տգեղ, 2. բերանը ծոռ», **անգը ծռռլ** «դժգոհություն արտահայտել, բերանը ծռռլ», **անգը կախ** «1. պարապ տեղը խոսող, շատախոս, 2. տգեղ», **անգը հաստ** «1. ծնոտը հաստ, 2. դժնատեսիլ» և այլն. «Կըտամ **անգըտ** կըթափեմ», «Հինչ էս **անգըտ** ծըռում վիրաս», «**Անգը** կախ ա ըրալ, մընացալ»: Նկատում ենք, որ բոլոր կազմություններում պահպանված է «բերանը, ծնոտը ծոռ» իմաստը: Արցախը **անգ** «բերան, ծնոտ» իմաստներով բառը չունի: **Անգ** || **անկ** բառի՝ բարբառումս ունեցած ձևին և իմաստին զուգահեռում ենք Գ. Ջահուկյանի վարկածը, ըստ որի՝ Տորք-ի Անգեղեայ մականվան՝ Խորենացու կողմից տրված մեկնաբանությունը որպես **ան-գեղ**՝ տգեղ, պետք է համարել ժողովրդական ստուգաբանություն. «Հայտնի չէ սրա կապը մի կողմից՝ Անգեղ դիցանվան հետ, որով Աստվածաշնչում թարգմանվել է Nergāl (հուն. 'Εργελ) աստծո անունը, և մյուս կողմից՝ Անգեղ անձնանվան հետ²: Բարբառային տվյալներ ձեռքի տակ չունենալով հանդերձ, կարծում ենք, Գ. Ջահուկյանը ճիշտ հետևության է եկել³, հնարավոր համարելով **անգ** || **անկ** կապը **Անգեղ** և **անգղ** թռչնանվան հետ՝ բխեցնելով հ.-ե. ***ank-** «ծռել, թեքել» արմատից. «թռչունը կարող էր այսպես կոչվել ըստ կտուցի ձևի»⁴:

Սյունիք-Արցախ բարբառային տարածքում **անգ** բառին հոմանիշ է **չանն**՝ **čāne** /**چانه**/, պրսկ. փոխառությունը⁵, որով կազմությունների մի մասը պատճենումներ են պարսկերեն ձևերի, իսկ մյուս մասը՝ **անգ**-ով կազմությունների⁶:

Անգ բառի՝ հայերենին ցեղակից լեզուների հետ ունեցած աղերսները առայժմ բառաքնության երկրորդ պլանում ենք թողնում⁷: Թերևս առավել ակնհայտ են հուն. զուգահեռները՝ **γρῦπαίετος** > **γρῦπ-αίετος** «առասպելական թռչնի անուն՝ արծվանգղ», **γρυπός** «կոր, կեռ, 2. կորամեջք արծիվ, 3. կեռ կտուց, քիթ», **έπί-γρῦπος** «թեթևակի կոր, կորավուն», **κατα-**

¹ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ (գլխ. խմբ.՝ Ս. Մարգարյան, 7 հատորով, 2001-2012), Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2001, հատ. Ա, էջ 60-61 (այսուհետև՝ ՀԼԲԲ):

² Ջահուկյան Գ., Հայոց լեզվի պատմություն, Նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, Հայկական ՄՄՀ ԳԱ հրատ., 1987, էջ 411-412 (Այսուհետև՝ Ջահուկյան ՀԼՊ):

³ **Անգղ** արմատի հետ է նույնացնում նաև՝ Ն. Ադոնց և այլք (**Adontz N.**, Tarkhou chez les anciens Armeniens, Revue des études Arméniennes, tome VII, fascicule 2, Paris, 1927):

⁴ Ջահուկյան ՀԼՊ, էջ 412:

⁵ Ընդ որում՝ **čāne** /**چانه**/ հ.-ե. ծագմամբ բառ է՝ ***génus-**, բայց բարբառախմբին անցել է պրսկ. տարբերակը՝ **չանն**. հմմտ.՝ ավեստ. **zānu**, սանս. **hānu**, լատ. **gena**, հոլ. **kin**, անգլ. **chin**, գերմ. **kin**. հայ. **ծնոտ**, Գուր. քրդ. **ا س ل ا چ /čanāka/** || **چ ز /zinj/** և այլն:

⁶ Համեմատել՝ **سج** («հարվածել») **ا س ل ا چ** «1. սակարկել, 2. շաղակրատել» **չանա թակել** «1. շատախոսել, 2. սակարկել, այլն՝ **չաննան ծռռլ**, **չաննան ծոռ**, **չաննան բոշ**, **չաննան կախ** և այլն:

⁷ Ստավել մանրամասն կարելի է տեսնել՝ **Pokorny J.**, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, I bend, München: Francke Verlag, Bern, 1959, p. 45-47 (այսուհետև՝ **Pokorny** 1959):

γρῦπτόμα& «քիթը արհամարհական կնճռոտել, վեր քաշել»¹, որ կարող են համեմատվել Մ. Գրքի սեմական **Nergāl** աստծու հունական տառադարձված ձևին՝ իմաստային պատճենմամբ՝ **Ἐργεῖλ**, որ «զարմանալի կերպով թարգմանված է Անգեղ»², և որի ծագումը Հ. Աճառյանը թողել է անհայտ:

Գալով Մ. Խորենացու՝ բառի մեկնությանը, կարծում ենք՝ հեղինակը նկատի է ունեցել ոչ թե **գեղ** > **ան-գեղ** կազմությունը, այլ հենց **անգ** || **անգղ** || **անգեղ** արմատը և նրանից բխող իմաստները, որ կարող են առնչվել հ.-ե. ***anko-(lo) *ank-**, ***ang-** արմատներին, այդ թվում՝ **անգ** || **անգղ** թռչուն, որ ևս **խոժոռ** (ագեղ), **կոպ[ի]տ** (արանձն), **տափակաքիթ**, **ժահաղի/եմ** (ութեանն) է և առասպելներում, համեմատվող անուններում պատկերվում է հենց Մ. Խորենացու նկարագրածով³: Քիչ հավանական է, որ Մ. Խորենացուն ծանոթ չեն եղել **անգ** || **անգղ** || **Անգղ** բառն ու նրա՝ հիշյալ շրջանի խոսակցականում տարածված ձևիմաստային տարբերակները, այլև ծագումնաբանական նշանակությունը: Նկատում ենք նաև, որ Մ. Խորենացու աշխատություններում խնդրահարույց շատ բառեր ու կազմություններ հաճախ լուսաբանվում են Սյունիք-Արցախ բարբառային տարածքի բառապաշարում պահպանված փաստական նյութով:

Այս և նման քննություն անցկացնելիս, կարծում ենք, չպետք է անտեսել ոչ միայն լեզվաաշխարհագրական, տոհմանվանական, պատմահամեմատական, այլև բարբառային և հարցին առնչակից այլ տվյալներ, որ կարելի է գտնել բառը կրող հանրության լեզվամշակույթի մեջ:

Բծիծ, պիծակ>պըտեզնը

(բառաքնություն և ստուգաբանություն)

Պըտեզնը || **պըծեզնը** || **պիծեզնը** «մսի՝ վրա ճանճի դրած ձվերից առաջացած որդիներ», այստեղից՝ **պիզիզնել**՝ «1. ձու դնել, 2. մզել, 3. քայքայվել, մաշվել», բառերը լայն տարածում ունեն Սյունիք-Արցախ բարբառային տարածքում: Մատենագրության մեջ այս իմաստով հանդիպում է **բծիծ**, որ ՆՀԲ-ն նշում է «ոջիլ ծնեալ ի բծից, կամ յաղտեղութեանց մարմնոյ»⁴ իմաստը. «...ոմն աղէքսանդրացի կացեալ ի տէղւոջ ուրեմն յարևու, քաղելով ի ձորձոց իւրոց զքրտնածին **բծիծսն**...»⁵: Բնագրային օրինակից հասկանում ենք, որ խոսքը ոչ թե կոնկրետ «ոջիլ», որ

¹ **Дворецкий И.Х.** Древнегреческо-русский словарь, том 1, Государственное издательство иностранных и национальных словарей, Москва, 1958 с. 334, 605, 885.

² **Աճառեան Հ.**, Հայոց անձնանունների բառարան, Երևան, Երևանի Պետական Համալսարան, 1942, էջ 157:

³ Այս մասին կարելի է տեսնել **Belmonte J. L.**, *Nergal: The shaping of the god Mars in Sumer, Assyria, and Babylon. A dissertation submitted to the University of Wales Trinity Saint David in fulfilment of the requirements for the degree of Master of Arts in Cultural Astronomy and Astrology*, 2017 (<http://cura.free.fr/13+/1712belmonte.pdf>: վերջին այցը՝ 3.08.2019):

⁴ ՆՀԲ, էջ 492:

⁵ (**Nonnos.**), *Die scholien zu fünf Reden des Gregor von Nazianz* (herausgegeben von **Agop Manandian.**), Marburg Hessen, "N. G. Elwert'sche erlagsbuchhandlung", 1903, p. 36.

աղտածին ինչ-որ «միջատների» մասին է: Չենք կարող բացառել բառի՝ հնարավոր ընդհանրությունները **բիծ** (-ի, -ի-ա, -ո)՝ «մարմնի վրայի արատ, աղտ, անմաքուր», արմատի հետ, որով բազմաթիվ կազմություններ կան հայերենում:

Կարծում ենք՝ **բծիծ**՝ **բծծ-ի** կամ **բծծ-ոյ**, **պիծակ** (-ի-ա)՝ **պրծ-եզնր** բառերը նույն ծագմամբ են և խմբավորվում են հ.-ե. * **bhei-** «մեղու, պիծակ» արմատի ներքո **n-**, **k-**, **t-** ընդլայնումով՝ «մեղու, ճանճ», ավելի ընդհանրական «ինչ-որ միջատ» իմաստներով. հմմտ.՝ լատ. **bi-te**, լիտ. **bi-tė** || **bitis** «մեղու», գերմ. **bi-ene**, անգլ. **bee**, հին ռուս. **бѣчела** և այլն: Վ. Դալյան համարում է **жуужать, бучать > бчела, бжела**² ձևերից առաջացած, որ նախապես եղել է **бѣчела**, ապա **ѣ**-ի անկումից՝ **б>ѣ**³: **Բծիծ** բառահոդվածի տակ Հ. Աճառյանը նշում է միայն ՆՀԲ-ի մեկնությունը՝ «կեղտ» բառից, ապա «Գավառական» բաժնում հիշատակում բառի վկայությունը միայն Արցախում⁴: ՀԱԲ-ում առկախ է մնում նաև **պիծակ**՝ «մի տեսակ իշամեղու», բառի ծագումը, որին հոմանիշ է **ձիաստաց**՝ «ձիապիծակ»⁵ այլն՝ «մեղու կամ պիծակ, կամ կրետ սև թևառ, որ յաղթս լինի»⁶. «...ըստ այսմ և զձիաստացն ի նեխեալ մարմնոց ձիոյ ծնանել ...»⁷: Լ. Հովհաննիսյանը այս բառի ուսումնասիրության մեջ նշում է վկայությունը Աստվածաշնչում և այլն համարում «հայ թարգմանչի ստեղծած բառ»⁸:

Կարծում ենք, որ հ.-ե. ***bhei-** հայերենին նույնպես աճականով է անցել՝ ***bhei-t** կամ ***bhei-k**, որ գրաբարում տվել է **բիծ**, կրկնությամբ՝ **բիծ-իծ**: **Պիծակ** բառը, ենթադրելի է, բարբառային տարբերակ է գրաբարում՝ **բ>պ**՝ -ակ ածանցով: Սյունիք-Արցախը **մեղու** բառը չունի, դրա փոխարեն գործածվում

¹ Pokorny 1959, p. 116.

² **Владимир Дала**, Толковый словарь живого великорусского языка, томъ третій, С.-Петербург-Москва, «Тип. М. О. Вольфа», 1882, с. 567.

³ **Цыганенко Г. П.**, Этимологический словарь Русского языка, Киев, «Радянська школа», 1989, с. 433-434.

⁴ **Աճառյան Հր.**, Հայերեն արմատական բառարան (4 հատորով, 2-րդ հրատարակություն), Երևան, Երևանի համալսարանի հրատ. (առաջին հրատարակությունը՝ 1926-1935, 7 հատորով), 1971-1979, հատ. 1, էջ 156 (այսուհետև՝ ՀԱԲ):

⁵ ՀԱԲ 4, էջ 80:

⁶ **Ամայան Հ.**, Հայ միջնադարյան բառարանագրությունը, Երևան, «Երևանի առաջին տպարան», 2007, էջ 256:

⁷ Այստեղ Ա. Բագրատունին, ըստ էության, տալիս է բառի բացատրությունը. «Հասարակաց կարծիք էր երբեմն արևելից, և ոչ անտեղի ինչ, թէ ամենայն ազգի ազգի բզիզը և ժիժմակը և ճճիք և գեռունք՝ ի գիճական փտությունէ, այսինքն՝ ի խմորելոյ և եռալոյ և նեխեալ կամ պլալեալ և ապականեալ նիւթոցն ծնանիցին: Չայս և **զմեղուաց** կարծէին, յարջառոյ սպանելոյ և նեխելոյ, ի ծնունդ յառաջագալիլ պարուց նոցա որ և եզիպտացոց հնարագիտութեան գիտ Համբաւեալ էր». **Պոքիոսի Վիրգիլեայ Մարովին**, Մշակականք (թարգմանությունը և մեկնությունը՝ Ա. Բագրատունու), Վենետիկ, 1847, էջ 105:

⁸ **Հովհաննիսյան Լ. Շ.**, Բառերի մեկնությունները հինգերորդ դարի հայ մատենագրության մեջ, Երևան, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., 2016, էջ 7: Բերվում են նաև բառի ռուս. **шершней**, հուն. **σαικηφος** և լատ. **crabrones** զուգահեռների հոգնակի տարբերակները:

է մըղըրաճանջ: Պըտէզըն || պըծէզըն || պիծէզըն, որ կազմված է պիծ և եզն բաղադրիչներից՝ եզան պիծ, բառակազմական ձևատիպերն ունի բարբառախմբում՝ շընաճանջ, մըղըրաճանջ, ծիյսճանջ, պըրթսճանջ: Նշված կազմությունների համաբանությունից է նաև հայերենի իշամեղու բառը: Այս երևույթին առնչվող կազմություններ են՝ ճանջակ անել «ճանճերը գլխով կամ պոչով քշել», ճընջըփըսօկ «1. ճանճի կծած տեղը, 2. կենդանու մաշկի վրա ճանճի դրած ձվերից գոյացած խուլը»: Պիզիզնել բառում երկրորդ գ-ի առնմանությամբ ծ-ն դարձել է գ, պըտէզըն տարբերակում ծ-տ շփոթության դեպքն է, հմմտ.՝ լըպըրծուն-լըպըրտուն, կամ շփական հնչյունների տարնմանությամբ է առաջացել ծ-գ:

Ձևիմաստային նմանություններ կան պրսկ. *piç* /چ/ «ոլորան, պտույտ», թյուրք. *piç* «աղավաղում», Սյունիք-Արցախ բարբառախմբում՝ փըչէչ «կեղտից թաղկած», այլև քրդ. *vizik, pişo*, պրսկ. *pāşe* /پاشه/ «մոծակ», *pis* /پس/ «բիծ, պեպեն, կեղտոտ, պիղծ», թյուրք. *pis* «խայտաբղետ», բարբառախմբում փիս «վատ» բառերի միջև: Այս բոլորը թյուրք. անցած փոխառություններ են: Եթե անգամ ընդհանրություններ կան հայերեն և պարսկերեն բառերի միջև հիմքային ձևերում, այնուամենայնիվ, կարծում ենք, բարբառախմբին նույնպես պարսկերենից անցած փոխառություններ են:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել խմբագրական
կոլեգիայի անդամ, Բ.գ.թ. դոցենտ Հ.Ս. Ղազարյանը: